

Simonas NIKARTAS

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų
skyriaus tyrėjas

Gedimino pr. 39/Ankštoji g. 1, LT-01109

Vilnius

Tel. (8 5) 210 16 75

El. p. *simonas@teise.org*

PAGRINDINIAI BENDRUOMENINĖS NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS VEIKSMINGUMO ASPEKTAI¹

Straipsnyje, remiantis užsienio autorių atliktais moksliniais tyrimais, analizuojami bendruomeninės nusikaltimų prevencijos aspektai. Aptariama bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos samprata bei pagrindinės įgyvendinimo formos. Svarbiausias dėmesys skiriamas šios nusikaltimų prevencijos rūšies veiksmingumo aspektams. Analizuojamos objektyvios bei subjektyvios bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos veiksmingumo sąlygos, akcentuojant bendruomenių socialinės struktūros ir prevencinės veiklos tarpusavio adekvatumo santykį. Ši mokslinė analizė leidžia įvardyti užsienio valstybių bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos veiksmingumo „receptus“. Jų pagrindu galima formuluoti hipotezes tyrimams, siekiant įvertinti, ar galima įgyvendinti veiksmingą bendruomeninę nusikalstamumo prevenciją Lietuvoje.

ĮVADAS

Bendruomenių dalyvavimas nusikalstamumo² prevencijoje – sritis, kuriai daug dėmesio skiriama įvairių valstybių viešajame diskurse. Išryškėjus teisėsau-

¹ Šio straipsnio autoriaus ir žurnalo redakcijos vardu už vertingas pastabas ir pasiūlymus nuoširdžiai dėkojame Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus mokslo darbuotojai dr. *Aušrai Pocienei*.

² Šiame straipsnyje dažniau naudojamas *nusikalstamumo*, o ne nusikaltimų prevencijos terminas. Tokį autoriaus pasirinkimą lėmė tai, jog nusikalstamumo sąvoka savo apimtimi yra platesnė nei nusikaltimai. Tiek teoriškai, tiek praktiškai bendruomeninės prevencijos veikla skiriama ne tik nusikaltimų mažinimui, bet ir tokiems reiškiniams, kaip socialinė ir fizinė netvarka, alkoholio ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas, nedarbas, taip pat nusikaltimų baimė, nesaugumo jausmas ir kt. Atsižvelgiant į tai, dažnai kriminologinėje literatūroje vartojamas *nusikaltimų* prevencijos terminas šio straipsnio kontekstu būtų per siauras.

gos institucijų įgyvendinamos ir vertikaliuoju organizavimo principu pagrįstos prevencijos neveiksmingumui,³ pradėta dairytis šiai tradicinei nusikalstamumo prevencijos formai alternatyvų. Viena iš pagrindinių alternatyvių nusikalstamumo prevencijos krypčių buvo *pagrįsta idėja prevencinę veiklą orientuoti į vietines bendruomenes*. Ši idėja grindžiama prielaida, kad privatūs piliečiai vaidina svarbiausią vaidmenį užtikrinant tvarką laisvoje visuomenėje ir dėl to turi būti padrašinti prisiimti daugiau atsakomybės nusikalstamumo prevencijoje.⁴ Remiantis šia prielaida, pradėtos organizuoti įvairios programos, kuriomis siekiama piliečius, jų grupes ir savanoriškas organizacijas įtraukti į veiklą, skirtą mažinti nusikalstamumą savo gyvenamajame rajone ir gerinti gyvenimo kokybę.

Įvairiose valstybėse⁵ ši idėja sulaukė didelės visuomenės, žiniasklaidos bei politikų paramos. Nacionalinės nusikalstamumo prevencijos sistemos pradėjo orientotis į horizontalųjų prevencijos organizavimą, paremtą bendradarbiavimo ir prevencijos subjektų lygiateisiškumo principais.

Bendruomenių dalyvavimo nusikalstamumo prevencijoje aktualumas ir reikšmingumas užsienio valstybėse paprastai grindžiamas šiais pagrindiniais argumentais:

- vietinės bendruomenės *geriausiai suvokia* vietos problemas, tarp kurių yra ir nusikalstamumas, todėl gali geriausiai parinkti jų sprendimo priemones;
- kiekviena vietovė *skiriasi* savo nusikalstamumo būkle, lygiu ir struktūra, todėl ir prevencinės priemonės turi būti skirtingos, pritaikytos konkrečios vietovės nusikalstamumui. Prevencija yra orientuota į *konkrečių lokaliųjų problemų* sprendimą;

³ Čia turima galvoje reaktyvioji prevencija, kuria reaguojama į jau padarytas nusikalstamas veikas ir kuri visų pirma susijusi su baudžiamosios atsakomybės ir kitų teisinių prievartos priemonių taikymu pažeidėjams. Pastaraisiais dešimtmečiais įvairiose pasaulio šalyse atlikta daugiau kaip šimtas tyrimų, siekiant išaiškinti baudžiamojo įstatymo sankcijų ir taikomų bausmių vaidmenį vykdant nusikalstamų prevenciją. Visi jie gan vienareikšmiškai parodė, kad baudžiamosios atsakomybės priemonės apskritai ir ypač jų sugriežtinimas neturi prevencinio efekto. Vieną iš plačiausių ir svarbiausių baudžiamųjų priemonių poveikio tyrimų apibendrino žymus vokiečių kriminologas P. A. Albrechtas. Jo pagrindinė išvada tokia: geriausiai atveju bausmės nedaro jokio prevencinio poveikio, o blogiausiai daro priešingą poveikį – padidina recidyvo tikimybę.

⁴ Rosenbaum D. P. Community crime prevention: a review and synthesis of the literature // Justice Quartely, 1988, (5), p. 324.

⁵ Didžiausio populiarumo ir visuomenės bei valstybinės valdžios paramos bendruomeninės prevencijos programos susilaukė anglosaksiškose valstybėse: JAV, Didžiojoje Britanijoje, Kanadoje, Australijoje, taip pat Skandinavijos šalyse ir kai kuriose kitose Vakarų Europos valstybėse, pavyzdžiui, Olandijoje ir Belgijoje. Gana aktyviai ši prevencijos forma yra įgyvendinama taip pat ir Estijoje.

- itin svarbus prevencijos subjektų lygiateisiškumo ir bendradarbiavimo principas – prevencijos sistema turi būti grindžiama ne hierarchiniu paklusnumu ir vadovavimu iš aukščiau, o lygiateise bendra prevencine veikla, jos koordinavimu ir organizavimu;

- bendruomenės telkimas, socialinių ryšių stiprinimas: bendruomenės narių įtraukimas į prevencinę veiklą, sprendžiant bendras problemas *stiprina bendruomeniškumo jausmą*, atitinkamai didinama socialinė kontrolė ir jos prevencinė įtaka nusikalstamumui.

Neneigiant anksčiau minėtų argumentų reikšmės, tiek mokslinė, tiek praktinė prasme vis dėlto svarbiausias yra bendruomenių dalyvavimo nusikalstamumo prevencijoje *veiksmingumas*. Ar bendruomenių dalyvavimas nusikalstamumo prevencijoje sąlygoja didesnę jos veiksmingumą, t. y. ar realiai padeda sumažinti nusikalstamumą? Atsakyti į šį klausimą nėra paprasta. Kaip minėta, įvairiose valstybėse ši prevencijos forma sulaukė didelio populiarumo, kurią paskatino ir dažnai skelbiama informacija apie didelį bendruomeniniu dalyvavimu pagrįstų nusikalstamumo prevencijos programų veiksmingumą. Tačiau, kaip parodė moksliniai tyrimai, tokie teiginiai ne visada yra pagrįsti – dažnai labiau paremti „sveiku protu“ ar nuojauta nei moksliskai pagrįstais veiksmingumo įrodymais.⁶ Palyginti su programų skaičiumi, moksliskai pagrįstų veiksmingumo tyrimų buvo atlikta labai mažai. Taip pat atlikta nemažai tyrimų, kurie metodologiškai silpni bei kuriais kartais siekiama ne mokslinio pagrįstumo ir objektyvumo, o politinių tikslų – siekiant žūtibūt visuomenei parodyti, jog prevencinė programa yra sėkminga. Tai šiek tiek riboja galimybes pateikti išsamius ir objektyvius duomenis apie tai, ar bendruomenių dalyvavimas nusikalstamumo prevencijoje realiai sumažina nusikalstamų veikų skaičių. Nemažų prieštaravimų ir diskusijų kyla dėl to, kad atlikti tyrimai parodė, jog daugeliu atvejų nusikalstamumo prevencijos programos, kurios buvo orientuotos į bendruomenes, nebuvo veiksmingos.⁷

Bendruomeninės prevencijos veiksmingumo klausimai aktualūs ir Lietuvai. Atsižvelgiant į esamas nusikalstamumo prevencijos įgyvendinimo bei jos

⁶ Ši problema aktuali apskritai visai nusikaltimų prevencijai ir jos įgyvendinimui. Plačiau apie tai žr.: *Sherman L. W., Farrington D. P., Welsh B. C., MacKenzie L. D. Evidence Based Crime Prevention. London and New York, 2006.*

⁷ Ten pat, p. 189; *Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 67.*

veiksmingumo užtikrinimo problemas Lietuvoje,⁸ vis dažniau žvalgomasi į bendruomeninę nusikalstamumo prevenciją kaip esamos (ar tariamai esamos) prevencijos sistemos alternatyvą. Mūsų šalyje yra žinoma apie 150 saugios kaimynystės iniciatyvų. Bendruomeninės prevencijos apraiškų galima rasti įvairiuose kituose lokalinuose teisės pažeidimų prevencijos projektuose.⁹ Apie šią veiklą dažniausiai sužinome iš žiniasklaidos pranešimų. Vis dėlto apie tokią veiklą nėra atlikta nė vieno mokslinio tyrimo. Pagrindinis bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos skatinimo argumentas mūsų šalyje – gerosios užsienio valstybių praktikos pavyzdžiai. Neabejotina, jog siekiant veiksmingo prevencijos įgyvendinimo, nepakanka remtis vien užsienio praktika – svarbus yra išsamus *esamos situacijos* bei bendruomenių *galimybių ir gebėjimų* dalyvauti prevencinėje veikloje ištyrimas. Vis dėlto ir užsienio valstybių patirties nuvertinti negalima: ji gali būti naudinga stengiantis suvokti bendruomeninės prevencijos galimybes Lietuvoje, taip pat padėti išvengti „dviračio išradinėjimo praktikos“ bei pasimokyti iš užsienio šalyse padarytų klaidų ar pasiekimų. Šis straipsnis skirtas būtent bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos užsienio valstybėse analizei, labiausiai koncentruojantis prie jos veiksmingo veikimo sąlygų ir problemų.

BENDRUOMENINĖS NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS SAMPRATA

Tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslinėje literatūroje gana nedaug dėmesio skiriama teoriniams bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos sampratos aspektams. Galima teigti, jog bendruomeninė nusikalstamumo prevencija tebėra gana neapibrėžta: ne visada aišku, kokias prevencijos formas ji apima. Dažniausiai mokslinėje literatūroje yra naudojamas žinomo bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos tyrėjo *T. Hope pateiktas* apibrėžimas. Jis apibūdina bendruomeninę nusikalstamumo prevenciją kaip „*veiklą, kuria siekiama pakeisti socialines sąlygas, kurios, kaip manoma, palaiko (skatina) nusikaltimų dary-*

⁸ 2005 m. Teisės instituto atliktas tyrimas parodė, kad nusikaltimų prevencijos įgyvendinimas Lietuvoje susiduria su įvairiomis problemomis tiek planuojant bei organizuojant prevencinę veiklą, tiek atliekant prevencinių priemonių monitoringą, tiek veiksmingumo vertinimą (Plačiau žr.: Nusikaltimų prevencijos programų rengimo ir administravimo metodologija. Vilnius: Teisės institutas, 2005).

⁹ Lietuvos valstybės ir savivaldos institucijų skelbiamuose nusikaltimų prevencijos projektų konkursuose dažnai dalyvauja ir prevencinę veiklą įgyvendina įvairios vietinės nevyriausybinės organizacijos ar įstaigos, kurios siekia į prevencinę veiklą įtraukti savo vietos bendruomenės gyventojus, t. y. veikla orientuojama į bendruomeninių ryšių stiprinimą.

ma vietinėse gyventojų bendruomenėse“.¹⁰ Ją vykdant daugiausia dėmesio skiriama vietinių socialinių institucijų gebėjimams sumažinti nusikalstamumą gyvenamuosiuose rajonuose. Socialinės institucijos apima įvairaus pobūdžio organizacijas ir grupes, pavyzdžiui, šeimas, klubus, asociacijas, organizacijas ir kitus socialinius darinius, kurie suburia žmones bendruomenių viduje ir taip veikia tos vietovės gyventojų elgesį.¹¹ Kartu šios institucijos kuria gyvenamųjų rajonų socialinę struktūrą.

Šioje sampratoje bendruomeninė prevencija pateikiama socialinės prevencijos kontekstu, jos objektas – socialinės sąlygos, sudarančios prielaidas nusikaltimų darymui. Tokių bendruomeninės prevencijos kryptingumą paaiškina šios prevencijos rūšies prigimtis ir raida. Pirmąsias bendruomeninės prevencijos iniciatyvas lėmė socialinės dezorganizacijos teorijos (Čikagos sociologijos mokykla)¹² populiarėjimas: jei nusikaltimų priežastis – bendruomenių socialinė dezorganizacija, tai prevencija turi būti skirta tvarkos palaikymui ir socialinių ryšių stiprinimui.¹³ Todėl bendruomeninės prevencijos studijose daug dėmesio skiriama neformaliai socialinei kontrolei. Taigi galima teigti, jog bendruomeninė prevencija siekia dviejų tikslų: 1) stiprinti socialinius ryšius, keisti socialinę struktūrą; 2) kaip galutinio tikslo, siekti mažinti nusikalstamumą.

Atrodytų, kad į tokio apibrėžimo ribas neturėtų patekti situacinės nusikalstamumo prevencijos priemonės, kurios dažnai įgyvendinamos praktinėje bendruomenių prevencinėje veikloje. Čia svarbu pažymėti, kad bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos samprata pasižymi prevencijos tikslų dvilypiškumu. Pagrindinis tikslas paprastai įvardijamas kaip minėtame *T. Hope* apibrėžime – pakeisti socialines sąlygas, kurios skatina nusikalstamumą. Tokios sąlygos – tai bendruomenės dezorganizacija, socialinių ryšių silpnumas, socialinė ir fizinė netvarka, socialinių ekonominių resursų stoka ir pan. Šių tikslų įgyvendinimas sie-

¹⁰ *Hope T.* Community crime prevention // *Crime and Justice*, 1995, 19 (44), p. 21; žr. http://www.heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/cjrr19&div=6&collection=journals&set_as_cursor=6&men_tab=srchresults&terms=Housing,%20Community%20and%20Crime&type=matchall

¹¹ Ten pat.

¹² Plačiau žr.: *Justickis V.* Kriminologija. I dalis. Vilnius, 2001; *Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L.* Kriminologijos teorijos. Vilnius: Eugrimas, 2008.

¹³ *Schneider S.* Organizational obstacles to participation in community crime prevention programs / *Int'l Crim. Just. Rev.* 2000, 10 (32).

jamais ne tiek su pačiomis priemonėmis ir jų pobūdžiu, kiek su bendra kolektyvine gyventojų veikla. Manoma, kad gyventojų bendra veikla, sprendžiant vietos nusikalstamumo problemas, nepriklausomai nuo to, ar naudojamomis priemonėmis veikiama konkrečios nusikalstamų įvykių situacijos, ar gilesnės socialinės ekonominės priežastys. Ši veikla keičia minėtąsias socialines sąlygas ir skatina bendruomeniškumą, – kaip manoma, nusikalstamumą mažinantį veiksnį. Toks bendruomeninės prevencijos supratimas gali būti apibūdintas kaip siekis vienu šūviu nušauti du zuikius: pavyzdžiui, bendruomenės gyventojams įgyvendinant situacines prevencines priemones, siekiama paveikti tam tikras nusikaltimams daryti palankias situacijas ir tuo pačiu tokia bendra veikla stiprinti bendruomenės socialinius ryšius kaip giluminę nusikaltimo mažėjimo bendruomenėje sąlygą. Kita vertus, toks prevencijos tikslų dvilypiškas sąlygoja nusikalstamumo problemos bendruomenėje neapibrėžtumą bei jo neigiamą įtaką prevencijos veiksmingumui. Pastarasis aspektas bus išsamiau aptariamas kitame šio straipsnio skyriuje.

Manytina, jog greičiausiai, siekdami išvengti šių dėl bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos apibrėžimo sudėtingumo kylančių neaiškumų, kai kurie autoriai bendruomenių prevenciją suvokia gana plačiai ir ja laiko visą veiklą, kuri skiriama nusikalstamumo mažinimui konkrečioje bendruomenės teritorijoje.¹⁴ Taigi čia esminis elementas yra bendruomenė kaip prevencijos įgyvendinimo vieta (kryptis). Vis dėlto, nepaisant platesnio ar siauresnio prevencijos objekto, iš esmės dauguma autorių sutaria, jog bendruomeninė nusikalstamumo prevencija – tai kolektyvinė vietinių bendruomenių veikla, kuri įgyvendinama per įvairius socialinius darinius, veikiančius bendruomenės viduje, ir kuri siekiama sumažinti nusikalstamumą bendruomenės gyvenamajame rajone. Diskutuojama, ar bendruomeninės prevencijos subjektais gali būti policija ir valstybės institucijos. Kai kurių autorių nuomone, bendruomeninės prevencijos veikėjai yra tik privatūs subjektai (organizacijos), tačiau nemaža dalis autorių nelinkę bendruomenės atskirti nuo viešojo sektoriaus subjektų, kurie esą taip pat yra neatskiriama vietos bendruomenių dalis bei dalyvauja sprendžiant vietines problemas. Taigi bendruomenių prevencija dar laikoma bendradarbiavimu tarp nevyriausybinių ir viešojo sektoriaus institucijų lokalinėse bendruomenėse, siekiant sumažinti nusikalstamumą.

¹⁴ *Sherman L. W., Farrington D. P., Welsh B. C., MacKenzie L. D.* Evidence Based Crime Prevention. London and New York, 2006, p. 165.

Atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje pateikiamą bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos sampratą, galima išskirti šiuos esminius jos elementus:

a) *geografinis elementas* – prevencinė veikla, orientuota į konkretų gyvenamąjį rajoną (kaimas, miestelis, priemiestis, miesto mikrorajonas). Yra programų, kurios taikomos ir visam miestui (bet dažniausiai jos nuleidžiamos iš viršaus ir jas paprastai organizuoja policija);

b) *kolektyvinė organizuota veikla* – pagrindiniai veikėjai ne pavieniai asmenys, o jų susivienijimai: organizacijos, grupės, klubai ir pan., veikiantys vietinės bendruomenės viduje. Prevencinė veikla yra organizuota, sprendimai priimami ir veikiami kartu. Čia labai svarbūs lygiateisiškumo ir bendradarbiavimo principai;

c) *prevencinės veiklos objektas* – nusikalstamumas ir kitos su nusikaltimų darymu susijusios problemos toje konkrečioje bendruomenėje.

Tai – elementai, apibrėžiantys bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos ribas. Skirtingai nuo kitų prevencijos rūšių, kur kas mažiau svarbus elementas yra *prevencinės priemonės ir jų pobūdis*.¹⁵ Bendruomeninė prevencija gali apimti įvairias prevencijos priemones, skirtas tiek nepilnamečių nusikalstamumo, tiek recidyvo, psichoaktyvių medžiagų vartojimo ir pan. prevencijai. Prevencinė priemonė parenkama atsižvelgiant į kiekvienos bendruomenės specifiką. Taigi ypač svarbus bendruomeninės prevencijos aspektas – bendruomenės (jos charakteristikų) ir prevencinių priemonių santykis. Nuo to, kokios rūšies prevencijos priemonės įgyvendinamos, iš esmės priklauso bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos forma. Galima išskirti šias pagrindines bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos kryptis: saugios kaimynystės programos, socialinė bendruomenių prevencija ir ekologinė architektūrinė bendruomeninė prevencija.

Saugi kaimynystė – tai veikla, kuri vienija gyvenamojo rajono, gyvenvietės ar namo gyventojus ir kuria siekiama užtikrinti savo gyvenamosios aplinkos saugumą. Savo pobūdžiu – tai daugiau situacinės prevencinės priemonės, pavyzdžiui, gyvenamosios aplinkos stebėjimas, gyventojų patruliavimas ir pan. Taip pat organizuojami gyventojų susirinkimai, bendradarbiaujama su policija, sprendžiant vietinės saugumo problemas. Svarbiausia saugios kaimynystės veikloje – įtraukti gyventojus ir siekti jų aktyvumo.

¹⁵ Bendruomeninė prevencija taip pat pasižymi kai kuriomis specifinėmis tik jai būdingomis prevencinėmis priemonėmis, pavyzdžiui: gyventojų patruliavimas, aplinkos stebėjimas ir pan. Tačiau prevencinių priemonių pobūdžio negalime laikyti sąvoką apibrėžiančiu elementu, nes praktikoje bendruomeninės prevencijos priemonėmis gali būti visokios tinkamos priemonės.

Socialine bendruomenių prevencija galima vadinti visokią veiklą, skirtą šalinti bendruomenėse socialines nusikalstamumo priežastis. Priklausomai nuo konkrečiai bendruomenei būdingų problemų, gali būti dirbama su socialinės rizikos šeimomis, vaikais, jaunimo grupuotėmis, įgyvendinama priklausomybių nuo psichoaktyvių medžiagų prevencija ir pan. Paprastai socialinės prevencijos priemonėms įgyvendinti *reikalinga atitinkama kvalifikacija*, todėl pagrindiniai tokios veiklos vykdytojai būna įvairios bendruomenėje veikiančios socialinės institucijos bei organizacijos.

Prie socialinės prevencijos priskirtinos mokslinėje literatūroje dažnai minimos *bendruomenės mobilizavimo* programos. Bendruomenės mobilizavimas suvokiamas gana įvairiai – pradedant formalių bendruomenės ugdymo organizacijų sukūrimu ir baigiant resursų pritraukimu iš išorės sprendžiant vietines, pavyzdžiui, nusikalstamumo ir (ar) bedarbystės, problemas.¹⁶ *T. Hope* bendruomenės mobilizaciją apibrėžia kaip resursų sutelkimą ir teigia, kad užkertant kelią nusikalstamumui, socialiniai ryšiai bendruomenėse yra labai svarbūs, o resursų mobilizacija reiškia, kad perkeliama ekonominiai ir politiniai resursai *vietinių bendruomenių sustiprinimui*, siekiant suteikti jaunimui galimybes elgtis pagal visuomenės normas,¹⁷ sumažinti jų nusivylimą dėl neišsipildžiusių siekių bei socialinę atskirtį, skatinančią nusikalstamumą. Taigi bendruomenės mobilizavimo esmė – socialinių, ekonominių resursų kaupimas bendruomenėje, siekiant vietos gyventojų socialinės gerovės, kaip sąlygos nusikalstamumo mažėjimui.

Ekologinė architektūrinė prevencija paprastai susijusi su fizine gyvenamosios vietovės aplinka.¹⁸ Galima išskirti dvi pagrindines šios prevencijos rūšies kryptis: 1) tvarkingos gyvenamosios aplinkos užtikrinimas; 2) saugus miesto, gyvenvietės ar mikrorajono architektūrinis išplanavimas.

Pirmoji kryptis remiasi „išdaužto lango“ teorija, teigiančia, jog egzistuoja priklausomybė tarp nusikalstamumo ir netvarkingos socialinės bei fizinės ap-

¹⁶ *Sherman L. W.* Communities and crime prevention. In: Sherman L. W., Gottfredson D. C., Mackenzie D. L., Eck J. E., Reuter P., Bushway S. D. Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. Washington DC: National institute of Justice, US Department of Justice, 1997, p. 9.

¹⁷ Socialinio konformizmo (konformiškumo) idėja grindžiama *T. Hirshi* kriminologine socialinės kontrolės teorija; žr. *Justickis V.* Kriminologija. I dalis. Vilnius, 2001, p. 162–164; *Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L.* Kriminologijos teorijos. Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 112–122.

¹⁸ Žr. taip pat: *Pocienė A.* Socialinės tvarkos ir saugumo prielaidos mieste: aplinkos kriminologijos teorijų taikymo patirtis Vakaruose ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 4, p. 31–69.

linkos.¹⁹ Bendruomenės reagavimas ir nesitaikstymas su netvarka jos gyvenamoje vietovėje laikoma svarbia nusikalstamumo mažinimo priemone. Šios priemonės sėkmingas įgyvendinimas iš esmės priklauso nuo gyventojų aktyvumo bei organizuotumo, užtikrinant tvarką savo gyvenamojoje aplinkoje.

Antroji kryptis grindžiama įvairiais moksliniais tyrimais, iš kurių matyti, kad pastatų, gatvių, aikštelių, parkų ir kitų miesto erdvių išplanavimo pobūdis, jų apšvietimas gali prisidėti prie socialinės kontrolės stiprinimo arba silpninimo. Architektūrinis išplanavimas svarbus ir situacinės nusikaltimų prevencijos prasme – paliekant kuo mažiau fiziškai palankių erdvių nusikaltimų darymui. Pavyzdžiui, įėjimas į namą yra toje vietoje, kurią sunku pastebėti arba gyvenamajame rajone daug tamsių, sunkiai pastebimų praeiviams užkampių ir pan.²⁰

PAGRINDINIAI BENDRUOMENIŲ DALYVAVIMU PAGRĮSTOS PREVENCINĖS VEIKLOS VEIKSMINGUMO ASPEKTAI

Kaip minėta šio straipsnio įvade, yra nedaug mokslškai pagrįstų įrodymų apie bendruomeninės prevencijos veiksmingumą. Visų pirma – tai problema, dėl mokslinių tyrimų skaičiaus, jų kokybės ir kryptingumo bei tam tikrų metodologinių veiksmingumo įvertinimo problemų, susijusių su tyrimo objekto (tiriamosios srities) specifika. Galima išvardyti šias pagrindines mokslškai pagrįstų duomenų apie bendruomeninės prevencijos veiksmingumą trūkumo priežastis:

1) Atlikta mažai metodologiškai pagrįstų mokslinių bendruomeninės prevencijos veiksmingumo vertinimo tyrimų. Pagrindinė to priežastis – nėra skiriamas pakankamas dėmesys moksliniam prevencinės veiklos pagrįstumui bei jos veiksmingumui užtikrinti. Kaip minėta, prevencinių programų vertinimas grindžiamas „sveiko proto“ kriterijais arba atsižvelgiant tik į oficialiosios nusikalstamumo statistikos pokyčius ar abejotino metodologinio pagrįstumo apklausas.²¹

2) Išskylančios metodologinės veiksmingumo įvertinimo kliūtys: a) dėl nesutampančių analizės vienetų sudėtinga atlikti palyginimus tarp skirtingų tyri-

¹⁹ Apie „išdauzto lango“ teoriją ir jos reikšmę bendruomeninėje nusikalstamumo prevencijoje plačiau žr.: *Justickis V.* Kriminologija. II dalis. Vilnius, 2004, p. 367; *Wilson J. Q., Kelling G. L.* Broken Windows // *The atlantic Monthly*, 1982.

²⁰ Plačiau apie architektūrinę prevenciją žr.: *Pocienė A., Kalesnykas R., Kiškis A., Mališauskaitė-Simnaitienė S., Uscila R.* Saugumo miestuose užtikrinimo problemos. Vilnius: Teisės institutas, 2009; taip pat: *Pocienė A.* Socialinės tvarkos ir saugumo prielaidos mieste: aplinkos kriminologijos teorijų taikymo patirtis Vakaruose ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 4, p. 31–69.

²¹ Žr.: *Sherman L. W., Farrington D. P., Welsh B. C., MacKenzie L. D.* Evidence Based Crime Prevention. London and New York, 2006.

mų; b) nevienodas rezultatų pasiskirstymas įvairiose populiacijose;²² c) priešastinių ryšių vertinimo problemos,²³ sisteminė trintis ir sąauga bei ekologinis validumas (įvertinama iš tiesų tai, ką siekiama įvertinti).²⁴ Antroji ir trečioji problemos būdingos ir kitoms nusikalstamumo prevencijai skirtoms programoms, tuo tarpu pirmoji problema – labiau specifinė bendruomeninei nusikalstamumo prevencijai.²⁵ Pavyzdžiui, nusikalstamumo prevencijos programoje pagrindinis vienetas yra bendruomenė, tuo tarpu atliekant veiksmingumo vertinimą analizuojamas programos poveikis bendruomenės nariams kaip atskiriems individams. Atsižvelgiant į tai, programos poveikis bendruomenei, mokyklai ar klasei painiojamas su jos poveikiu atskiriems individams.²⁶

3) Dauguma veiksmingumo tyrimų buvo atlikta didelio nusikalstamumo, socialiai dezorganizuotose, heterogenišiose bendruomenėse. Tokios charakteristikos sąlygoja sudėtingesnę prevencijos įgyvendinimą, atitinkamai didėja tikimybė, jog net ir gerai parengta prevencinė programa dėl gyventojų pasyvumo, itin didelio nusikalstamumo ir kitų socialinių problemų masto paprasčiausiai gali „nepakelti krūvio“ ir būti neveiksminga.

Nepaisant moksliskai pagrįstų bendruomeninės prevencijos programų veiksmingumo vertinimo stokos, mokslinėje literatūroje skiriama nemažai dėmesio bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos klausimams. Mokslininkus labiausiai domina būtent tas prieštaravimas, kurį sukelia šios prevencijos populiarumas bei abejotinas jos veiksmingumas. Stengiamasi labiau įsigilinti į bendruomeninės prevencijos įgyvendinimo bei veiksmingumo užtikrinimo problemas ir identifikuoti pagrindinius veiksmingumo (ar neveiksmingumo) veiksnius. Toliau šiame straipsnyje, remiantis atliktos mokslinės literatūros ana-

²² Bendruomenės pasižymi įvairialype socialine struktūra, tai sąlygoja nevienodą prevencinės priemonės poveikio pasiskirstymą populiacijoje. Pavyzdžiui, viena gyventojų dalis tampa aktyvesnė prevencinėje veikloje, ir jų atžvilgiu nusikaltimų sumažėja. Kita gyventojų dalis būna pasyvi arba taip pat yra ir labiau socialiai pažeidžiama, todėl nusikalstamumas persiorientuoja, pažeidėjai „nebeliečia“ aktyviųjų, tačiau taip dar didesnis pažeidimų „krūvis“ tenka pasyviesiems ar labiau pažeidžiamiems gyventojams.

²³ Pavyzdžiui, po prevencinės programos įgyvendinimo sumažėja nusikalstamumas, ir tai pateikiama kaip prevencijos rezultatas. Tačiau tikrieji nusikaltimų skaičiaus sumažėjimą sąlygoję veiksniai buvo visai kiti, pavyzdžiui, tam tikri gyventojų migracijos procesai ir pan.

²⁴ *Sherman L. W., Farrington D. P., Welsh B. C., MacKenzie L. D.* Evidence Based Crime Prevention. London and New York, 2006, p. 191.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

lize, stengiamasi išryškinti pagrindines bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos *sąlygas* bei *problemas*.

Atlikta mokslinės literatūros analizė parodė, kad bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos veiksmingumas priklauso nuo:

1) išorinių (plačiosios visuomenės, makro) veiksnių (visuomenės socialinio kultūrinio konteksto);

2) vidinių bendruomenės charakteristikų:

– individualių gyventojų charakteristikų (socialinės struktūros);

– socialinių ryšių stiprumo ir bendruomenės organizuotumo;

– gyventojų mobilumo laipsnio;

– fizinės ir socialinės aplinkos;

3) prevencinės veiklos pobūdžio, kryptingumo bei jos santykio su bendruomenės charakteristikomis (subjektyvusis bendruomeninės prevencijos veiksmingumo aspektas).

Išoriniai makroveiksniai (socialinis kultūrinis visuomenės kontekstas)

Bendruomenės yra plačiosios visuomenės dalis, veikiama įvairių plataus masto socialinių, ekonominių, kultūrinių procesų: migracija, urbanizacija, įvairūs ekonominiai veiksniai keičia esamas ir formuoja naujas bendruomenes. Šie procesai neišvengiamai sąlygoja ir nusikalstamumo pokyčius. Pavyzdžiui, daugelyje valstybių dėl padidėjusios migracijos, sparčios urbanizacijos miestų bendruomenių socialinė struktūra stipriai pakito – jos tapo daugiatautėmis, daugiakultūrinėmis, pasižyminčiomis dideliu gyventojų mobilumu. Šie veiksniai, taip pat didelis gyventojų skaičius mažoje teritorijoje susilpnino socialinius ryšius, atitinkamai sumažėjo neformali socialinė kontrolė bei atsirado daugiau galimybių nusikalstamam elgesiui plisti.

Bendruomenės nariams paprastai būdingi tie patys kaip ir didžiąjai visuomenės daliai socialiniai kultūriniai požymiai, pavyzdžiui, kultūra, tradicijos, mentalitetas. Kai kurios visuomenės tradiciškai labiau linkusios į bendruomeniškumą, socialinį aktyvumą, todėl aktyviau įsitraukiama į bendruomeninę nusikalstamumo prevenciją. Kitos visuomenės dėl tam tikrų istorinių periodų, pavyzdžiui, buvusios komunistinės valstybės, yra uždaresnės ir pasyvesnės, tose šalyse atitinkamai ir bendruomeninė veikla kur kas sunkiau prasiskina kelią.

Bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos prasme labai svarbus veiksnys, ypač susijęs su makroveiksnių poveikiu, – bendruomenės pastovumas (stabilumas). Visuomenėse, pasižyminčiose ekonomine bei socialine gerove, kur

kas mažesnis vietos gyventojų *mobilumas*, sąlygotas gyventojų pasitenkinimo savo gyvenamąja aplinka ir jos teikiama gerove. Mažas gyventojų mobilumas sąlygoja socialinių ryšių formavimąsi bei jų palaikymą, kitaip tariant – tvirtos bendruomenės susikūrimą. Ir atvirkščiai, didelis ekonominis gyventojų nepriekliūs sąlygoja migracinius procesus bei didelę gyventojų kaitą,– tai savo ruožtu griaua nusistovėjusius socialinius ryšius bendruomenėse.

Išoriniai makroveiksniai sunkiai kontroliuojami, jie dažnai yra globalūs ir netgi vykdant kryptingą valstybės politiką jų poveikį neutralizuoti itin sudėtinga. Šiame straipsnyje labiau centruojamasi prie vidinių bendruomenių charakteristikų (šiuo atveju mikro-veiksnių, kuriuos kontroliuoti ir paveikti kur kas lengviau), bei prevencinės veiklos, kuri yra subjektyvi ir labiausiai priklausanti nuo jos vykdytojų.

Vidinės bendruomenių charakteristikos kaip bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos veiksmingumo sąlygos

Galima išskirti tris bendruomeninei nusikalstamumo prevencijai reikšmingas bendruomenės vidinių charakteristikų grupes:

- 1) individualios gyventojų charakteristikos;
- 2) bendruomenės socialinių ryšių specifika, socialinė aplinka, veikiančios organizacijos, jų veiklos pobūdis ir tinklas;
- 3) ekologinė architektūrinė aplinka.

Tyrimai rodo, jog bendruomeninės prevencijos programos sėkmingiausiai įgyvendinamos tam tikros socialinės struktūros bendruomenėse. Čia svarbus bendruomenių bruožas – jų *homogeniškumas* – t. y. daugumos gyventojų socialinių demografinių, ekonominių, kultūrinių charakteristikų panašumas. Įvairiose užsienio valstybėse atliktų tyrimų duomenimis,²⁷ didžiausias gyventojų aktyvumas prevencinėje veikloje yra tose bendruomenėse, kurių gyventojų daugumą sudaro vidutinio amžiaus, turintys vaikų, nuosavą būstą, vidutinių pajamų bei gana ilgą laiką toje vietovėje gyvenantys asmenys. Prevencinėje veikloje dalyvaujantys asmenys paprastai išsiskiria tokiomis psichologinėmis savybėmis kaip didesnis tapatinimasis su vietinėmis problemomis (rūpesčiais) (daugiausia

²⁷ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 44; Rosenbaum D. P. Community crime prevention: a review and synthesis of the literature // Justice Quarterly, 1988, (5); Skogan W. G. Community organizations and Crime // Crime and Justice, 1988, 10 (39).

tai nuosavą būstą bei šeimas su vaikais turintys asmenys), taip pat turintys didesnę socialinę pasitikėjimą, daugiau laisvo laiko ir pan. Kaip rodo tyrimai, šios savybės nėra būdingos tik prevencinės veiklos dalyviams – tokiais socialiniais požymiais pasižymi daugelis žmonių, kurie yra aktyvūs bet kurioje savanoriškoje veikloje (pagal *D. P. Rosenbaum*, 1988 m.; *W. G. Skogan*, 1988 m.).²⁸

Galima teigti, kad panašios gyventojų charakteristikos, – tai sąlygos panašioms interesams ir poreikiams formuotis, kurie savo ruožtu tampa įvairių bendrų veiklų motyvaciniais veiksniais. Pavyzdžiui, kaip ryškų motyvuojantįjį bruožą galima išskirti būsto nuosavybę: nuosavame būste gyvenantys asmenys yra kur kas labiau suinteresuoti rūpintis savo gyvenamąja aplinka nei, pavyzdžiui, jo nuomininkai, kadangi turi ekonominį savo nekilnojamojo turto vertės išlaikymo ar jos pakėlimo interesą.²⁹

Kitas svarbus gyventojų dalyvavimo prevencinėje veikloje aspektas – bendruomenėje egzistuojantys *socialiniai ryšiai, jų pobūdis bei stiprumo laipsnis*. Tyrimai rodo, jog bendruomeninė nusikalstamumo prevencinė veikla labiausiai plinta tose bendruomenėse, kuriose jau egzistuoja stiprūs socialiniai ryšiai, palaikomi vietinių organizacijų bei neformalių gyventojų susibūrimų, kuriuos galima vadinti socialinių ryšių amplifikatoriais (stiprintojais). Taip pat nustatyta, kad organizacijų skaičius bendruomenėse atvirkščiai proporcingas socialinei tvarkai (kuo daugiau organizacijų, tuo mažesnė socialinė tvarka ir stabilesnė bendruomenė).³⁰ Dažniausiai prevencinę veiklą sėkmingai įgyvendinančios organizacijos nėra įsteigtos vykdyti nusikalstamumo prevenciją – tai socialinės institucijos bei neformalios gyventojų grupės, labiau besirūpinančios įvairiais *bendresniais bendruomenės poreikiais ir problemomis*.³¹ Tais atvejais, kai tokios organizacijos nusikalstamumą laiko rimta bendruomenės problema, jos aktyviai imasi prevencinės veiklos, suburia jai ir vietas gyventojus. Tai rodo, jog bendruomeninė nusikalstamumo prevencija *turi būti formuojama ir įgyvendinama, remiantis bendruomenėje egzistuojančiu socialinių ryšių potencialu*.

Dar viena svarbi prevencinės veiklos veiksmingumo bei jos stabilumo sąlyga – bendruomenės *socialinės struktūros pastovumas*, palaikomas maža gyvento-

²⁸ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 44.

²⁹ Ten pat, p. 45.

³⁰ Skogan W. G. Community organizations and Crime // Crime and Justice, 1988, 10 (39), p. 45.

³¹ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 44.

jų kaita. Bendruomenės struktūrinis pastovumas (stabilumas) – labai svarbi sąlyga socialiniams ryšiams bei bendruomenių organizacijoms išlaikyti, nes ant šio pagrindo laikosi bendruomenės socialinė veikla.

Kriminologiniai tyrimai rodo, jog socialinė tvarka, nusikalstamumo lygis bendruomenėje priklauso ne tik nuo socialinės, bet ir nuo *fizinės bendruomenės aplinkos*. Nustatyta, jog gyvenamųjų rajonų (gyvenviečių) išplanavimo pobūdis daro poveikį gyventojų socialinių ryšių stiprumui.³² Tinkamas išplanavimas, pastatų suprojektavimas padidina socialinę kontrolę bei padeda užtikrinti didesnę miestų bei gyvenviečių saugumą. Įvairiuose užsienio miestuose atliktų tyrimų duomenimis, dideli daugiabučių namų rajonai, kai viename name gyvena labai daug žmonių ir gyventojams paliekama mažai privačios erdvės, sudaro palankiausią terpę nusikalstamumui ir socialinei netvarkai plisti. Čia daug niekam nepriklausančių teritorijų, dėl didelio gyventojų skaičiaus vienoje vietoje žmonės nepažįsta vieni kitų. Išplitus socialinei netvarkai, tokie rajonai tampa nebeapatrauklūs, todėl auga gyventojų mobilumas, o esant didelei gyventojų kaitai didėja susvetimėjimas. Tokiuose rajonuose atsiranda daug nuomotojų, kurie gyvena tik laikinai ir dėl to neturi intereso išlaikyti ekonominę būsto vertę bei rūpintis saugia aplinka. Kitaip tariant, netvarkingą fizinę aplinką bei netinkamą architektūrinį išplanavimą galima laikyti vienu iš socialinės bendruomenės dezorganizacijos veiksnių.³³

Tyrimai taip pat rodo, kad socialiniai ryšiai yra stiprūs tokiuose rajonuose, kurie suprojektuoti ir pastatyti taip, jog gyventojai turėtų *daug privačios erdvės*, kad gerai matytų savo gyvenamąją aplinką, kaimynų namus.³⁴ Čia svarbūs kriminologo O. Newmano atlikti tyrimai, kurie parodė, kad socialinės kontrolės, pasireiškiančios kaip natūrali aplinkos stebėseną, stiprumas priklauso nuo to, kiek gyventojai save identifikuoja su savo gyvenamąja aplinka.³⁵ Šio mokslininko tyrimai parodė, jog teritorijos suskirstymas į privačias erdves sąlygoja tai,

³² Ten pat, p. 52.

³³ Apie architektūrinę prevenciją ir jos poveikį socialinei bendruomenės dezorganizacijai plačiau žr.: Pocienė A., Kalesnykas R., Kiškis A., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Uscila R. Saugumo miestuose užtikrinimo problemos. Vilnius: Teisės institutas, 2009; taip pat: Pocienė A. Socialinės tvarkos ir saugumo prielaidos mieste: aplinkos kriminologijos teorijų taikymo patirtis Vakaruose ir perspektyvos Lietuvoje // Teisės problemos, 2009, Nr. 4, p. 31–69.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 52.

kad gyventojai greta jų privačios teritorijos esančias viešas erdves laiko tarsi savo nuosavybės bei savo gyvenamosios aplinkos dalimi ir *jaučiasi už jas atsakingi*.³⁶ Masiškai suprojektuoti dideli daugiabučių rajonai užkerta kelią gyventojų tapatinimuisi su savo gyvenamąja aplinka bei atitinkamai – natūraliai socialinei kontrolei. Tinkamas gyvenviečių suprojektavimas pašalintų tokias kliūtis, ir gyventojų socialinė kontrolė būtų natūrali, be papildomų pastangų.³⁷

Architektūrinė ekologinė aplinka nėra vien tik vidinė bei nuo vietos gyventojų priklausanti bendruomenės charakteristika. Didele dalimi ji priklauso nuo valdžios sprendimų – kiek dėmesio projektuojant gyvenvietes ir gyvenamuosius rajonus skiriama kriminologiniam aspektui. Deja, kaip rodo įvairių valstybių praktika, dažnai į mokslininkų rekomendacijas neatsižvelgiama, veikiau vadovaujamosi pelno siekimo arba taupymo interesais ir masiškai projektuojami bei statomi namai, kurių išplanavimas nepadedą užtikrinti saugios gyvenamosios aplinkos.

Taigi didelis bendruomenės homogeniškumas, gyventojų poreikių ir interesų panašumas, aukštas organizuotumo bei mažas mobilumo laipsnis ir palanki ekologinė architektūrinė aplinka – tai pagrindinės objektyvios sąlygos sėkmingai bendruomeninei nusikalstamumo prevencijai. Jas taip pat būtų galima laikyti bendruomenės potencialu. Šie bruožai apibūdina idealią bendruomenę, kurioje nusikalstamumas nėra itin didelė problema. Tokiose bendruomenėse prevencinė veikla paprastai atlieka gynybinę funkciją, siekiant apsisaugoti nuo išorės pažeidėjų. Paprastai čia aktyviai remiamos saugios kaimynystės programos, kurios dažniausiai būna skirtos turtinių nusikaltimų prevencijai bei saugios aplinkos palaikymui – kryptims, labiausiai atitinkančioms vietos gyventojų interesus.

Vis dėlto nusikalstamumo prevencija aktualiausia tuose rajonuose, kuriuose nusikalstamumas didžiausias, tačiau paprastai tokios bendruomenės savo požymiais yra visiškai priešingos anksčiau aprašytoms bendruomeninei prevencijai palankioms charakteristikoms. Visų pirma – tai heterogeniškos bendruomenės, kurių gyventojai pasižymi socialinių, demografinių, kultūrinių, tautinių arba rasinių požymių įvairove, didele gyventojų kaita, socialine dezor-

³⁶ Ten pat.

³⁷ Ten pat.

ganizacija ir pan.³⁸ Tokios charakteristikos sudaro nepalankias sąlygas prevencinei veiklai plėtoti. Paprastai tai bendruomenės, kuriose didelė nusikaltnimų baimė, susvetimėjimas bei atitinkamai gyventojų pasyvumas, nenoras įsitraukti į įvairiapusišką socialinę veiklą. Tokiomis sąlygomis egzistuoja didelė rizika, kad prevencinių programų įgyvendinimas bus neveiksmingas. Tai rodo ir daugelis didelio nusikalstamumo rajonuose įgyvendintų programų veiksmingumo vertinimų.³⁹ Ir vis dėlto, bendruomeninės prevencijos vaidmeniui didelio nusikalstamumo rajonuose skiriamas nemažas dėmesys. Skirtingai nuo homogeniškų, socialiai stiprių bendruomenių, nusikalstamumas čia – vidinė problema. Kriminologų teigimu, pagrindiniai jį sąlygojantys veiksniai – silpni socialiniai ryšiai, nepajėgiantys užtikrinti socialinės kontrolės, bei atitinkamai dezorganizuota socialinė aplinka. Kitais žodžiais tariant, manoma, jog pagrindinė nusikalstamumo priežastis – būtent bendruomeniškumo trūkumas. Atsižvelgiant į tai, daugelis kriminologų, nagrinėjančių bendruomeninę prevenciją didelio nusikalstamumo vietovėse, paprastai bendruomeniškumo skatinimą suvokia kaip bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos sąvokos elementą, t. y. ne tik bendruomenės (jos organizacijų), kaip prevencijos subjekto ar vietos, tačiau ir bendruomeniškumo, kaip esminės prevencinės priemonės ir krypties, prasme.

Probleminiai bendruomeninės nusikalstamumo prevencinės veiklos ir bendruomenės socialinės struktūros santykio aspektai

Vadovaujantis anksčiau aprašyta bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos samprata, įvairiose užsienio valstybėse buvo rengiamos ir įgyvendinamos įvairios prevencinės programos, skirtos socialiniams ryšiams didelio nusikalstamumo bendruomenėse stiprinti. Kaip rodo tyrimai, didelė dalis šių programų (iš tų, kurių veiksmingumas buvo įvertintas), nebuvo veiksmingas. Viena vertus, tokią neveiksmingumą galėjo sąlygoti objektyvus veiksnys – atšiauri visokiai sociali-

³⁸ Kaip teigia kai kurie autoriai, tai yra ne visais atvejais. Ir didelio nusikalstamumo bendruomenės neretai pasižymi gana stipriais socialiniais ryšiais (žr.: *Foster J.* Informal social control and community crime prevention // *Brit. J. Criminology*, 1995, 35 (563)).

³⁹ Apie bendruomeninių nusikalstamumo prevencijos programų veiksmingumo vertinimą didelio nusikalstamumo rajonuose žr.: *Sherman L. W.* Communities and crime prevention. In: *Sherman L. W., Gottfredson D. C., Mackenzie D. L., Eck J. E., Reuter P., Bushway S. D.* Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. Washington DC: National institute of Justice, US Department of Justice, 1997, p. 165–197.

nei veiklai aplinka. Kita vertus, įvairūs moksliniai tyrimai parodė tam tikras prevencinių priemonių įgyvendinimo problemas, kurias būtų galima laikyti labiau subjektyviomis nei objektyviomis. Tai reiškia, kad šias problemas visų pirma lėmė prevencijos vykdytojų veikla ir jų būtų galima išvengti kitaip organizuojant prevencinę veiklą. Toliau pabandydysime giliau pažvelgti į šias įvairias bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos įgyvendinimo problemas, į pagrindines klaidas, kurios galėjo sąlygoti neveiksmingą prevencijos įgyvendinimą.

Netikslus problemos identifikavimas bei taikomų priemonių neadekvatumas bendruomenės socialinei struktūrai. Ši problema susijusi su pirmuoju veiksmingumo užtikrinimo žingsniu – tikslu problemos identifikavimu bei suformulavimu.⁴⁰ Tikslus problemos identifikavimas – tai pamatas, ant kurio laikosi nusikalstamumo prevencija; jei pamatas netvirtas, ne per giliai įtvirtintas ar netinkamas ant jo statomam pastatui, akivaizdu, kad iškyla pavojus, jog pastatas sugrius. Būtent šis netinkamai žengtas pirmasis žingsnis neretai tampa pagrindine bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos neveiksmingumo priežastimi. Kas sąlygoja netinkamą problemos suformulavimą? T. Hope pabrėžia, jog tai visų pirma – netinkamas teorijos pritaikymas praktikoje arba praktikoje nepatikrintų teorijų taikymas.⁴¹ Kaip pavyzdį galima pateikti vadovavimąsi hipoteze, kad nusikalstamumą bendruomenėje sąlygoja ydinga socialinė struktūra, todėl pagrindinė prevencijos kryptis – tos struktūros keitimas. Vis dėlto vėlesni tyrimai parodė, kad didelio nusikalstamumo rajonuose egzistuoja gana stiprūs socialiniai ryšiai ir jais paremta socialinė struktūra.⁴² Taigi prevencinės priemonės turėtų būti skiriamos *ne socialinės struktūros keitimui*, o kryptingam bendruomenėje esančio potencialo panaudojimui. Tai rodo, jog pasirenkant prevencijos kryptį, strategiją bei priemones, itin svarbu giliai ir visapusiškai išnagrinėti ne tik pačią problemą, bet ir jos priežastis.

Kitas labai svarbus žingsnis – *problemos aktualumo nustatymas*. Jis gali būti objektyvus ir subjektyvus. Jei konkreti bendruomenė pasižymi aukštu nusikalstamumo lygiu, galime *kalbėti* apie prevencinių priemonių objektyvųjį aktualu-

⁴⁰ Plačiau apie veiksmingumo vertinimo užtikrinimo metodus bei etapus žiūrėti: Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A. Nusikaltimų prevencijos programų ir priemonių vertinimo metodika. Vilnius, 2005.

⁴¹ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 22.

⁴² Foster J. Informal social control and community crime prevention // Brit. J. Criminology, 1995, 35 (563).

mą. Tačiau objektyvusis aktualumas, kurį dažniausiai nustato išorės subjektai, pavyzdžiui, teisėsaugos institucijos ar mokslininkai, *nebūtinai egzistuoja pačioje bendruomenėje tarp jos gyventojų*. Taigi gyventojų interesai ir nuomonė apibūdina subjektyvųjį problemos aktualumo aspektą. Įvairių bendruomeninių prevencinių programų tyrimai parodė, jog viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl šios programos nebuvo veiksmingos, – tai, kad nusikalstamumo problema bei jos sąlygoti prevencijos tikslai *neatitiko daugumos bendruomenės gyventojų poreikių ir interesų*. Atitinkamai tokios programos *nesulaukė gyventojų pritarimo* ir buvo pasmerktos žlugti arba padarė tik nereikšmingą įtaką nusikalstamumo problemai.

Neretai bendruomeninės prevencijos programos būna politizuotos, todėl iškyla *manipuliavimo nusikalstamumo problema pavojus*. Dažnai gyventojams svarbesnės būna kitos problemos.⁴³ Pavyzdžiui, J. Foster atlikti etnografiniai tyrimai parodė, kad didelio nusikalstamumo rajonų gyventojai nelaiko nusikalstamumo pagrindine problema.⁴⁴ Kai kuriose bendruomenėse, nepaisant didelio nusikalstamumo, nemaža dalis gyventojų nepritaria prevencinėms (saugumo) programoms ir akcentuoja, jog *yra aktualesnių problemų* (pvz., skurdas, nesutvarkyta aplinka ir pan.), kurioms reikėtų teikti pirmenybę skirstant finansinius ir žmogiškuosius išteklius.⁴⁵ Tokių prevencinių programų įgyvendinimas, nepaisant daugumos gyventojų interesų, gali padaryti netgi neigiamą poveikį. Pavyzdžiui, nuolatinis nusikalstamumo problemos akcentavimas, įgyvendinant nusikalstamumo prevencijos programą, Čikagos mieste *sustiprino gyventojų nusikaltimų baimės bei nesaugumo jausmą*.⁴⁶

Prevencinės priemonės parinkimas ir įgyvendinimas, atsižvelgiant į bendruomenės vidines psichosocialines charakteristikas. Tikslus problemos identifikavimas sudaro sąlygas parinkti (ar sukurti) tinkamas jai spręsti priemones. Kaip aprašyta anksčiau, bendruomenės skiriasi tam tikromis charakteristikomis, kurios yra daugiau ar mažiau palankios prevencinei veiklai vykdyti. Palankios charakteristikos – bendruomenės homogeniškumas ar jos organizuotumas – lei-

⁴³ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 22.

⁴⁴ Foster J. Informal social control and community crime prevention // Brit. J. Criminology, 1995, 35 (563), p. 368.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Ten pat.

džia prognozuoti didesnę gyventojų aktyvumą prevencinėje veikloje. Tai, jog tam tikro palankaus elemento trūksta, nereiškia, jog prevencinė veikla negalės toje bendruomenėje sklandžiai vykti. Kaip teigia *T. Hope*, čia svarbu išsiaiškinti du dalykus:

1) ar tas trūkumas yra bendruomenės socialinėje kompozicijoje, t. y. gyventojų individualiose charakteristikose (pvz., kai kuriuose rajonuose žemas gyventojų aktyvumas, nes juose gyvena mažiau žmonių, linkusių būti prevencinės veiklos dalyviais);

2) ar tai daugiau bendruomenės socialinių institucijų požymis, pavyzdžiui, kai vietos organizacijos savo pobūdžiu ir prigimtimi nėra linkusios įgyvendinti prevencinę veiklą, remti ir formuoti savanorių grupes, nepaisant to, kad tokia veikla tenkintų vietos gyventojų interesus ir poreikius.

Jei tai yra pastaroji problema, tikėtina, kad papildomos pastangos gali padėti įveikti kliūtis, trukdančias bendruomenių organizacijoms (asociacijoms) pasiekti žmones. Jei problema iškilusi dėl bendruomenės socialinės kompozicijos, – tai dalyvavimas visada bus tik dalinis, nors ir daug organizavimo pastangų būtų įdėta bei pakeista bendruomenės socialinė struktūra.⁴⁷

Bendruomenėje paprastai pasiteisina ta prevencinė priemonė, kuri *atitinka daugumos bendruomenės narių interesus*. Pavyzdžiui, saugios kaimynystės programos paprastai didžiausio pritarimo sulaukia tarp vidurinės klasės gyventojų. Dalyvaudami šiose programose jie siekia įgyvendinti savo turto bei gyvenamosios aplinkos apsaugos interesus. Neretai tokia gyventojų grupė imasi įgyvendinti saugios kaimynystės programas skurdžiuose gyvenamuosiuose rajonuose, kuriuose dauguma gyventojų dėl sudėtingų socialinių sąlygų ne visada gali gyventi pagal vidurinės klasės standartus. Skurdesniam gyventojų sluoksniui aktualios kitos problemos: paprastai asmenys suinteresuoti būtinųjų poreikių patenkinimu, geresne gyvenimo kokybe, ekonomine bei socialine gerove. Jie nebus suinteresuoti turto apsauga, jei to turto neturi ar turi labai mažai, jiems ne itin rūpės, ar jų aplinka yra tvarkinga, jei pagrindinis kasdienis rūpestis – išmaitinti šeimą. Tokių asmenų įtraukimas į socialinę veiklą yra itin sudėtingas vien dėl to, kad dažnai jie neturi žmonių resursų papildomai veiklai. Atsižvelgiant į šias problemas, saugios kaimynystės programose, kurios paremtos būtent vidutinės

⁴⁷ *Hope T.* Community crime prevention // *Crime and Justice*, 1995, 19 (44), p. 45.

klasės interesais, skurdesnio socialinio sluoksnio žmonės nebūna aktyvūs. Priešingai, neretai gimsta socialinis konfliktas: prevencinės programos tampa tarsi bendruomenės gyventojų mažumos kova, kaip „geriečių“ su „nusikaltėliais“, sudarančiais daugumą gyvenamojo rajono gyventojų. Kaip pavyzdys gali būti pateikiamos kai kurios gyventojų patruliavimo ar stebėjimo programos, kai „įtartinų asmenų“ stebėjimas *nesunkiai pavirsdavo kurios nors rasės ar tautybės žmonių stebėjimu*. R. K. Yin ir kiti bendraautoriai savo tyrimu atskleidė, kad patruliavimo grupės buvo populiariausios heterogoniškose bendruomenėse, tačiau daugelis jų formuotos selektyviai – tik iš vienos socialinės grupės asmenų, remiantis tos kategorijos asmenų vertybėmis, todėl jų veiklą, apimant ir nusikaltamumo prevenciją, greičiau galima pavadinti bendruomenę skaldančia nei integruojančia ir vienijančia.⁴⁸ Vankuverio miesto „Mount Pleasant“ rajone atliktas tyrimas parodė, jog viena bendruomeninės prevencijos programos nepritapimo priežasčių buvo ta, jog prevencijos vykdytojai priklausė vidurinei klasei, kurios atstovai sudarė rajono gyventojų mažumą. Jie įgyvendino prevenciją, remdamiesi vidurinės klasės interesais ir poreikiais, tačiau didesnė dauguma gyventojų nepritarė tokioms prevencinėms priemonėms, nes jų prioritetiniai poreikiai buvo visai kitokie, – pavyzdžiui, įvairių socialinių paslaugų poreikis ir pan.⁴⁹

Bendruomenių socialinis fragmentiškumas ir bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos kryptingumo problema. Anksčiau aptarta objektyvaus ir subjektyvaus prevencijos aktualumo santykio problema susijusi su bendruomenių socialiniu heterogeniškumu. Kaip minėta, bendruomenės dažniausiai pasižymi įvairialype socialine struktūra. Su nusikalstamumo problema ne visos gyventojų grupės susijusios vienodai. Viktimologiniai tyrimai išryškino tendenciją, jog dėl daugumos nusikaltimų *nukenčia mažesnė bendruomenės gyventojų dalis*, t. y. egzistuoja tam tikra dalis padidinto viktimiškumo gyventojų, kurie nukenčia nuo nusikaltimų pakartotinai.⁵⁰ Taip pat *mažesnė dalis bendruomenės gyventojų yra pažeidėjai*. Tai paaiškina, kodėl dažnai dauguma gyventojų, nepaisant aukšto nusikalstamumo lygio tame rajone, nelaiko nusikalstamumo pagrindine bendruomenės problema. Įvairiose užsienio valstybėse yra populiarios bendruome-

⁴⁸ Skogan W. G. Community organizations and Crime // Crime and Justice, 1988, 10 (39), p. 47.

⁴⁹ Schneider S. Organizational obstacles to participation in community crime prevention programs / Int'l Crim. Just. Rev., 2000, 10 (32).

⁵⁰ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 61.

ninės prevencijos programos, skirtos visai bendruomenei kaip prevencijos objektui. Tai, pavyzdžiui, šio straipsnio įvade paminėtos *bendruomenės mobilizavimo programos*, tačiau tokių programų veiksmingumo tyrimai parodė, jog jų įgyvendinimas neduoda laukiamų rezultatų. Iš to, kas išdėstyta, galima daryti prielaidą, jog viena pagrindinių problemų šiuo atveju – tokių prevencinių priemonių kryptingumas. Prevencijos objektas yra visa bendruomenė, tačiau dėl minėto bendruomenės multidimensiškumo, interesų įvairovės bei nevienodo viktimizacijos pasiskirstymo ne visiems bendruomenės nariams taikomos priemonės yra tinkamos arba priimtinos. Tokiu būdu prevencija tampa tarsi lietus ar saulės spinduliai, tenkantys ir „geriems“, ir „blogiems“. Prevencijos poveikis galbūt ir turi įtakos tam tikriems bendruomenės segmentams, tačiau šį poveikį bendrame kontekste nustatyti labai sudėtinga. Ta problema sufleruoja, jog prevencinės priemonės turi būti nutaikytos į aiškiai identifikuotą probleminę sritį ar asmenų grupę.⁵¹ Ši teiginį patvirtina tai, kad daugelis iš veiksmingų prevencinių programų buvo skirtos būtent tam tikrai siauresnei probleminei bendruomenės socialinei grupei, pavyzdžiui, jaunimui, įgyvendinant užimtumo programas, socialinės rizikos šeimoms, nusikalstamoms jaunimo grupuotėms ir pan.⁵² Tačiau ir šiuo atveju reikėtų vadovautis (ir) tokios socialinės grupės interesais, poreikiais bei gilintis į tikrąsias jų problemas. Pavyzdžiui, gali būti, jog suaugusiųjų matomos „jaunimo problemos“ pačiam jaunimui nėra problemos arba jis turi visai kitų svarbių poreikių, o suaugusiųjų pasiūlytos ar įgyvendinamos priemonės atmetamos ne todėl, kad jos idėjiškai blogos, bet būtent todėl, kad jas siūlo ar taiko suaugusieji (taigi – kita socialinė grupė), kurie nekreipia dėmesio į tikruosius jaunimo poreikius ir su juo nesitaria.

Nusikalstamumo „persikraustymo“ problema

Lygiai taip pat kaip ir asmenų atžvilgiu, segmentiškumu ir multidimensiškumu pasižymi pats bendruomenės nusikalstamumas ir jo pasiskirstymas gyvenamajame rajone – tyrimai parodė, jog neretai vienoje gyvenamojo rajono da-

⁵¹ Ten pat, p. 56.

⁵² Žr.: *Sherman L. W.* Communities and crime prevention. In: *Sherman L. W., Gottfredson D. C., Mackenzie D. L., Eck J. E., Reuter P., Bushway S. D.* Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. Washington DC: National institute of Justice, US Department of Justice, 1997.

lyje pavyksta sumažinti tam tikrų nusikalstamų veikų skaičių, pvz., vagysčių iš automobilių, o kituose tas skaičius padidėja, arba vienu nusikalstamų veikų sumažėja, o kitų padaugėja.⁵³ Čia egzistuoja nusikalstamumo persikraustymo problema: kai suaktyvintus prevencinę veiklą vienoje aplinkoje, nusikalstamumas persikelia į kitą aplinką, kurioje tokios veiklos nėra arba ji yra pasyvesnė. Nusikalstamumo persikraustymas (pasikeitimas) gali būti ir struktūrinio pobūdžio – kai nusikaltėliai pajutę, jog padidėja rizika daryti tam tikrus nusikaltimus, persiorientuoja į kitus nusikaltimus, kurių darymo rizika yra mažesnė. Nusikalstamumo persikraustymo problema itin sudėtinga, nes ji susijusi su paties nusikalstamumo, kaip dinamiško socialinio reiškimo prigimtimi – tol, kol egzistuoja nusikalstamumas, tol egzistuoja jo geografinio judėjimo problema. Šio judėjimo žala bus mažesnė, jei sumažės pats nusikalstamumas, o tai įmanoma padaryti tik sumažinus jo makro veiksmų įtaką. Taigi veiksminga bendruomeninė prevencija vienoje bendruomenėje neišsprendžia nusikalstamumo problemos, o dažniausiai ją priverčia persikraustyti kitur – pavyzdžiui, viename gyvenamajame rajone suaktyvėjus saugios kaimynystės veiklai ir padidėjus nusikaltimų darymo rizikai, nusikaltėliai suranda kitas erdves, kuriose rizika mažesnė. Tai iš dalies paaiškina, kodėl įgyvendinant prevencines programas, vienuose rajonuose nusikaltimų skaičius sumažėja, o kituose – padidėja. Kita vertus, bendruomenių, sėkmingai įgyvendinančių prevencinę veiklą, gausa, vadovaujantis socialinės kontrolės teorijomis, gali priversti tam tikrą dalį pažeidėjų atsisakyti nusikalstamų veikų darymo.

IŠVADOS

1. Nepaisant bendruomeninės nusikalstamumo prevencijos populiarumo ir deklaruojamos sėkmės, egzistuoja nedaug moksliskai pagrįstų įrodymų apie šios prevencijos formos veiksmingumą.

2. Bendruomeninės prevencijos veiksmingumas sąlygojamas daugiau ar mažiau objektyvių ir subjektyvių veiksmų. Objektyvieji – tai (a) makroveiksniai – platieji visuomenės ar globaliniai ekonominiai, socialiniai demografiniai, politiniai procesai ir sąlygos, taip pat (b) vidinės konkrečios bendruomenės socialinės bei kultūrinės charakteristikos. Subjektyvieji veiksniai – tai prevencijos įgyvendinimo kokybė, pasireiškianti prevencinių priemonių ir bendruomenės vidinių psichosocialinių charakteristikų tarpusavio atitikimu.

⁵³ Hope T. Community crime prevention // Crime and Justice, 1995, 19 (44), p. 33.

3. Tinkamas bendruomenės charakteristikų nustatymas atlieka orientuojamąją ir prognostinę funkciją. Pirmuoju atveju – išsiaiškinamas bendruomenės prevencinis potencialas bei nustatomos tinkamiausios bendruomenei prevencinės priemonės, o prognostinė funkcija leidžia numatyti, kiek prevencija bus veiksminga bei numatyti problemas, kurios gali iškilti, įgyvendinant prevencinę veiklą konkrečioje bendruomenėje.

LITERATŪRA

1. *Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L.* Kriminologijos teorijos. Vilnius: Eugrimas, 2008.
2. *Foster J.* Informal social control and community crime prevention // *Brit. J. Criminology*, 1995, 35 (563).
3. *Justickis V.* Kriminologija. I dalis. Vilnius, 2001.
4. *Justickis V.* Kriminologija. II dalis. Vilnius, 2004.
5. *Justickis V., Gečėnienė S., Čepas A.* Nusikaltimų prevencijos programų ir priemonių vertinimo metodika. Vilnius, 2005.
6. *Hope T.* Community crime prevention // *Crime and Justice*, 1995, 19 (44).
7. *Rosenbaum D. P.* Community crime prevention: a review and synthesis of the literature // *Justice Quarterly*, 1988, (5).
8. *Sherman L. W.* Communities and crime prevention. In: Sherman L. W., Gottfredson D. C., Mackenzie D. L., Eck J. E., Reuter P., Bushway S. D. Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. Washington DC: National institute of Justice, US Department of Justice, 1997.
9. *Pocienė A.* Socialinės tvarkos ir saugumo prielaidos mieste: aplinkos kriminologijos teorijų taikymo patirtis Vakaruose ir perspektyvos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 4, p. 31–69.
10. *Pocienė A., Kalesnykas R., Kiškis A., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Uscila R.* Saugumo miestuose užtikrinimo problemos. Vilnius: Teisės institutas, 2009.
11. *Schneider S.* Organizational obstacles to participation in community crime prevention programs // *Int'l Crim. Just. Rev.*, 2000, 10 (32).
12. *Sherman L. W., Farrington D. P., Welsh B. C., MacKenzie L. D.* Evidence Based Crime Prevention. London and New York, 2006.
13. *Skogan W. G.* Community organizations and Crime // *Crime and Justice*, 1988, 10 (39).
14. *Wilson J. Q., Kelling G. L.* Broken Windows // *The atlantic Monthly*, 1982.

Simonas NIKARTAS

Law Institute

THE MAIN ASPECTS OF THE EFFECTIVENESS OF COMMUNITY CRIME PREVENTION

Summary

The article analyzes different aspects of community crime prevention, referring to the studies conducted by foreign researchers. It also discusses the concept of community crime prevention and its main forms of implementation. The main attention is paid to the effectiveness of this type of crime prevention. The article also analyzes the objective and subjective conditions of the effectiveness of community crime prevention, emphasizing the interrelation balance between communities' internal characteristics and the form of prevention activities. This scientific analysis allows to get acquainted with the effective recipes of foreign countries community crime prevention experience which could enable to develop hypotheses for the researches on possibilities of effective community crime prevention implementation in Lithuania.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2010 m. sausio 29 d.